

Vom avea un corpus al documentelor medievale? (Despre noul diplomatariu angevin)

Anjou-kori oklevéltár. /Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387. Praeside Julio Kristó. Adiuvantibus Ladislao Blazovich, Geisa Érszegi, Francisco Makk/. I. (1301-1305). II. (1306-1310). III. (1311-1314). IV. (1315-1317). V. (1318-1320). Szerkesztette: Kristó Gyula. Budapest - Szeged, 1990, 1992, 1994, 1996, 1998; VII. (1323). Szerkesztette: Blazovich László - Géczi Lajos. Budapest - Szeged, 1991; VIII. (1324). Szerkesztette: Blazovich László. Budapest - Szeged, 1993; IX. (1325). Szerkesztette: Géczi Lajos. Budapest-Szeged, 1997. XI. (1327). Szerkesztette: Almási Tibor. Budapest-Szeged, 1996. p. 529 + 613 + 535 + 361 + 494 + 509 + 441 + 460 + 431.

Cu apariția fiecărei colecții de documente medievale se face un important pas spre dotarea medievalității cu surse, fără de care dezvoltarea acesteia rămâne un deziderat nerealizabil. Cu astfel de diplomatarii însă, cercetarea istorică se îmbogățește cu noi culegeri de surse arhivistice, care, alături de celelalte diplomatarii referitoare la evul mediu al regatului Ungariei vor asigura o bază sigură oricăror investigații care au ca scop o clarificare științifică a trecutului acestei țări. În acest sens, pe lângă alte produse importante ale istoriografiei maghiare, putem enumera ediția celor mai vechi diplome privitoare la istoria Ungariei, a documentelor regilor arpadieni, publicarea sub formă de regeste a documentelor din perioada domniei lui Sigismund de Luxemburg, a celor peste 5400 de însemnări din protocoalele conventului Cluj-Mănăstur sau a documentelor transilvănene din perioada arpadiană*. În afară de cele enumerate, în acest șir se va include și colecția - aflată în pregătire și redactată de către László Solymosi - care va cuprinde documentele arpadiene neregale (emise de către alți emitenți decât regele).

Realizarea unor diplomatarii care să conțină totalitatea documentelor unei perioade istorice (sau doar a unor instituții mai importante) a fost posibilă doar după înființarea în cadrul Arhivei Naționale Maghiare a colecției numită Antemohácsiana, care cuprinde toate documentele anterioare datei de 29 august 1526, atât cele interne, cât și cele ale emitenților externi, dar care au date privitoare la istoria Ungariei medievale. Colecția a fost realizată prin strădaniile mai multor generații de medievști și arhiviști ai Arhivei Naționale Maghiare, cum ar fi Gyula Pauler (1841-1903), Lipót Óvári (1833-1919), Dezső Csánki (1857-1933), Iván Borsa, și este compusă din două fonduri: o Arhivă Diplomatică (Diplomatikai Levéltár) și o Fototecă Diplomatică (Diplomatikai Fényképtár) și care cuprind 108.030 respectiv 90.030 de documente (piese arhivistice), însemnând - din cauza transcrierilor multiple - cca. 170-180 mii de texte (datele reflectă situația din anul 1996). Pe

* *Diplomata Hungariae Antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia 1000-1196.* I. (1000-1131). Edendo operi praefuit Georgius Györffy, adiuvverunt Johannes Baptista Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini, 1992; - *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I/1 (1001-1225), I/2 (1225-1257), I/3 (1257-1270), II/1 (1270-1272): Szerkesztette Szentpétery Imre. Budapest, 1923, 1927, 1931, 1943; II/2-3 (1272-1290), II/4 (1290-1301): Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1961, 1990; - *Zsigmondkori Oklevéltár.* I. (1387-1399), II/1. (1400-1406), II/2. (1406-1410): Összeállította Málýusz Elemér. Budapest, 1951, 1956, 1958. Málýusz Elemér kéziratát kiegészítette és sajtó alá rendezte Borsa Iván: III. (1411-1412), IV. (1413-1414), V. (1415-1416). Budapest, 1993, 1994, 1997; - *Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.* I-II. Budapest, 1990; - *Jakó Zsigmond: Erdélyi Okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae* I. (1023-1300). Budapest, 1997.

lângă mai multe cataloage proprii, colecția are și o bază informatizată de date și care va fi completată o dată cu introducerea registrelor fiecărui document. (Această bază de date poate fi accesată pe Internet la home-page-ul: <http://www.iif.hu/db/dipl/index.html>).

Bogăția relativ mare (cel puțin pentru Europa Central-Estică) a documentelor medievale care privesc istoria Ungariei istorice face ca acestea să nu poată fi editate prin publicarea integrală a textului (nemaivorbind de o eventuală traducere integrală a acestuia). Din acest motiv, în mediivistica maghiară publicarea documentelor în formă de registru - redactat în limba maghiară - a devenit o practică general răspândită.

Amintim aici că editarea documentelor perioadei angevine a fost și scopul colecției de documente publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul acestuia, intitulată *Anjoukori Okmánytár* (vol. I-VII, publicat de Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula, la Budapesta, între 1878-1920), dar care, în cele șapte volume ale sale, nu și-a putut propune decât prezentarea unei foarte mici părți a materialului documentar al acestei perioade. Colecția, datorită greutăților financiare cu care s-a confruntat Ungaria după sfârșitul primului război mondial, nu a putut fi terminată, ultimul an din al cărui material s-au publicat documente fiind 1359. De menționat că, pe lângă numeroasele diplomarii ale diverselor familii nobiliare, un număr mare de documente din această perioadă a fost publicat și de către *Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis* al lui Fejér György (Budapesta, 1829-1844). Existența - pe lângă cele complet needitate - a multor documente dispersate în foarte multe ediții diferite, de calitate variabilă (unele foarte greu accesibile) a îngreunat mult cercetarea și a impus prelucrarea critică a materialului documentar al acestei perioade. Această prelucrare critică trebuia să realizeze examinarea, ordonarea uriașului material, confruntarea diferitelor ediții răsfirate cu originalul documentului, și pregătirea materialului - într-un chip satisfăcător - pentru cercetarea istorică.

Seria noului diplomariu angevin dorește să exploateze întreaga moștenire diplomatică a Ungariei perioadei Angevine (mai precis cea dintre 1 ianuarie 1301 și 30 martie 1387), indiferent de forma în care ni s-a transmis aceasta. Astfel, sunt reunite în volumele seriei toate documentele interne și externe care privesc istoria Ungariei angevine, fără selecții și indiferent dacă au văzut deja lumina tiparului sau nu. La fel sunt publicate și cele pierdute, cunoscute doar din ediții mai vechi. Regestele documentelor care în ediții anterioare au apărut ca fiind emise în perioada 1301-1387, dar care de fapt au fost emise anterior sau după domnia regilor angevini, au fost totuși incluse în colecție, cu indicarea datei corecte. La fel, când un document a fost editat cu date greșite și aceasta diferă semnificativ de data reală a emiterii documentului, registru este dat și cu datarea greșită și se face trimitere la datarea nouă (corectă), stabilită de editori. Astfel, s-a dorit înlăturarea definitivă a greșelilor menținute până acum în literatura de specialitate și s-a urmărit și înlesnirea cercetării.

Cu toate că introducerea extrem de scurtă (de doar 2 pagini și jumătate) dă doar câteva repere referitoare la modul de alcătuire a registrelor, vom încerca să schițăm pe scurt practica seriei recenzate de noi. (Vom ține seama de principiile generale ale tehnicii de elaborare a registrelor, prezentate mai pe larg în: Mályusz Elemér - Borsa Iván: *A Szent-Iványi család levéltára 1230-1525*. Budapesta, 1988, p. 7-10, de metodologia de regestare a Arhivei Naționale Maghiare și de practica seriei *Erdélyi Okmánytár*).

În primul rând, fiecare document medieval (înțelegând prin acesta toate sursele arhivistice, nenarative) primește un registru elaborat în limba maghiară. Deci și documentele cunoscute doar din transcrieri, transumpturi, rezumate sau chiar cele doar menționate sunt separate de documentul în care sunt transcrise / rezumate / menționate și regestele lor sunt plasate - în ordine cronologică - la locul care li se cuvine în cadrul seriei, iar în documentele

din care au fost extrase se face trimitere la acestea. Regestele cuprind toate informațiile de orice natură (dar cu omiterea formulărilor stereotipe), precum și numele proprii (numele de persoană, de localități, nume geografice), în toate variantele existente în document (excepție constituind doar unele documente papale sau dalmațiene). În afară de numele de persoană general răspândite în lumea creștină (ex.: Gheorghe, Ioan, Andrei etc.), toate celelalte apar în forma originală (ex. vol. IV., doc. nr. 142 din 11 aug. 1315: cnezii "Dan" și "Ztonizlov"). În cazul numelor unor persoane a căror origine etnică putea fi determinată fără dubii, ar fi fost indicată redarea numelui în limba acelei etnii. Astfel de exemplu, numele de persoană din doc. 363, 522, 837 din vol. III, ar fi trebuit redat în limba germană. Acele nume proprii care în originalul documentului apar în traducere latină în registru sunt redat în limba maghiară, dar în paranteză se reproduce forma originală (ex.: vol. IX, nr. 201 "Óvár /in Antiquo Castro/", vol. V nr. 570: "Tövis /villa Spinarum/", vol. III nr. 849: "Sánta /Claudus/" vol. I. registru nenumărat dintre doc. 242 și 243: "Süket /Surdus/" etc.). Data emiterii documentului, precum și toate datele calendaristice care apar în document, sunt date în forma utilizată astăzi, dar se dă - prescurtat - și în forma care apare în document, pentru ca utilizatorul registrelor să poată controla corectitudinea transunerii datelor. Pasajele de o importanță deosebită sau expresiile a căror traducere nu ar fi fost destul de clară se publică și ele în forma în care apar în original. În unele cazuri sunt redat și expresiile care fac referire la diferite relații de rudenie (ex. frater uterinus, carnalis, etc.). Regestele cuprind, de asemenea, toate expresiile nelatine în forma în care apar în document (ex.: vol. III, doc. nr. 745: "keseken [Egerfey]," "rakathia," "gepu," "egerfa," "berek," "fyz", vol. III, doc. nr. 437: "wyz", "nyarffa" "[Aba] wta", "thoo", "wiz" sau vol. IV. doc. nr. 630: "bicfa", "gemulchin"). Din păcate hotărnicirile/descrrierile de hotar nu sunt reproduce în întregime (după original), ci se dau doar elementele mai stabile din acestea (tumuli, fântâni, pârâuri, clădiri, satele/pământurile învecinate, drumurile, pomii/copacii etc. etc.). În mod firesc, numele geografice - precum toate numele proprii - apar și ele în forma originală a documentului, ceea ce oferă și informații privitoare la structura etnică a teritoriului. (Cf. ediția documentului nr. 556 din vol. IV.: "nomina autem dictarum metarum plerumque in vulgari Teutonico expressimus, ob fauorem fratrum predictorum, quia in illis partibus plures sunt Teutonici, et ut facilius veniant ad notitiam plurimorum"). Este însă regretabil, că aceste hotărniciri nu au fost reproduce în întregime în forma în care apar în document, deoarece ar fi servit la identificări topografice, ar fi oferit date mai ample privind geografia istorică a unor teritorii, iar importanța acestora este deosebit de mare în cazul teritoriilor a căror material arhivistic ne-a parvenit numai cu mari pierderi (de ex. teritoriile Ungariei ocupate mai târziu de turci sau Transilvania).

Un aparat critic minuțios elaborat însoțește fiecare registru. Acesta cuprinde enumerarea originalului (cu cota arhivistică actuală), a transumpturilor, a transcrierilor simple sau rezumative, a mențiunilor documentului (dacă ele există) și sunt date și cotele acestor documente. Enumerarea acestora din urmă - chiar în cazul în care originalul există - a avut menirea de a sprijini autenticitatea actului, sau de a releva ante quem-ul confecționării falsurilor. În cazul transcrierilor multiple, se înșiră toate documentele, deci nu numai documentul-cadru. La documentele care nu se păstrează în original în Arhiva Diplomatică (DL), se dă și cota din Fototeca Diplomatică (DF). Sunt înșirate toate edițiile existente (in extenso, sub formă de registru, în traducere maghiară sau română) în ordinea cronologică - pentru că acesta arată de multe ori și filiația edițiilor. În cazul mai multor exemplare ale aceluiași document (care există în mai multe variante), se indică și varianta care a stat la baza fiecărei ediții. Dacă documentul a fost publicat și în formă de facsimil, și acesta este amintit, iar dacă sunt necesare, editorii dau note explicative referitoare la modul de editare, datarea, autenticitatea etc. documentului. Existența arengăi este semnalată cu

litera A, pusă după regist, iar la documentele false, în fața numărului curent al registului, este pus semnul +. Aparatul critic cuprinde și forma de întărire a documentului, felul sigilului (dacă el s-a păstrat) și starea în care s-a păstrat. Foarte rar, în cazul documentelor inedite, de o importanță deosebită, sau în cazul unora cu conținut mai special, registul este urmat de ediția întregului text al documentului (ex. vol. VII, doc. nr 56, vol. XI doc. nr. 75). În cazul foarte rar al documentelor care nu au fost scrise în limba latină, aparatul critic precizează și limba în care a fost redactat documentul original.

Este de menționat că redactarea fiecărui regist s-a făcut după original (sau fotocopia acestuia), iar nu după edițiile a căror calitate este de multe ori nesatisfăcătoare. S-au exclus astfel și greșelile din edițiile anterioare, iar edițiile lacunare devin astfel înlocuibile.

Menționăm și existența în acest diplomatarium a unui mare număr de documente transilvănene complet needitate (deci nici sub formă de regist) sau puțin cunoscute, datorită răsfrării edițiilor în publicații de importanță mai mică sau greu accesibile pentru cercetarea istorică din România și care astfel sunt practic excluse din circuitul științific. (Fără o cercetare sistematică, enumerăm aici câteva documente până acum complet needitate ce privesc voievodatul Transilvaniei: vol. I: 129, 206→207, 230, 260, 361, 383, 425→426, 631, 747, 748, 786; II: 102, 156, 157, 114, 165, 330, 331, 333, 354, 684, 894, 899; III: 36, 239, 269, 307, 392, 461, 492, 618, 849; IV: 198, 262, 263, 301, 302, 319, 388, 389, 432, 463, 502, 515, V: 120, 128, 291, 399, 524, 604, 560, 570, 592, 604, 643, 645, 718, 760, 761, 923, 926; IX: 82, 300, 378, 412, 418, 488, 546). Numărul documentelor - necunoscute până acum - care privesc teritoriul din afara voievodatului, dar care astăzi sunt cuprinse între granițele României este multiplu numărului de documente inedite ce privesc Transilvania propriu-zisă. De menționat existența unui mare număr de documente, care, deși erau editate la data apariției seriei Documente privind istoria României - seria C. Transilvania, București, 1951-1955, (DIR) au scăpat totuși editorilor acestei din urmă serii. În vol. VIII este inclus chiar registul unui document care amintește pe voievodul muntean Basarab și a rămas necunoscut istoriografiei românești. (Este vorba de doc. nr. 360 din vol. VIII /1324/ din data de 26 iulie 1324 cu cota DL 95556, care este aproape identic cu documentul publicat în Documenta Romaniae Historica - DRH - seria D, Relații între Țările Române vol. I, București, 1977, p. 36-37, dar nu aduce nimic nou referitor la persoana lui Basarab.). Desigur, în enumerarea diferitelor ediții ale documentelor găsim și unele omisiuni, cu toate că și publicațiile românești de până acum au fost parcurse de editorii volumelor. Astfel doc. 21→22 din vol. II a fost editat și de DRH, seria C, Transilvania vol. XI (București, 1981), p. 481-482, iar doc. nr. 876 și 877 din vol. II a apărut și în DIR, veacul XIV, vol. I (București, 1953), p. 173-174. Nu a fost utilizat însă unicul volum al seriei D a colecției DRH, care cuprinde două documente ale căror regeste au apărut deja în volumele cărții recenzate de noi. Numerotarea destul de anevoioasă a volumelor marelui corpus al documentelor transilvănene editat de Academia Română a creat însă probleme în lista bibliografică. (Astfel, seria DIR /sec. XI-XII-XIII: vol. I-II, sec. XIV: vol. I-IV/, odată ajunsă până în anul 1350, a fost abandonată și editarea documentelor s-a continuat - cu anul 1351 - sub un nume nou, DRH, al cărui prim volum apărut este vol. X.) Aceste două serii apar în lista bibliografică a cărții recenzate de noi ca o unică serie, astfel: "DocTrans = Documente privind istoria României. Documenta Romaniae Historica. Veacul XIV. C. Transilvania. I-XII. București, 1953-1985". După o viitoare apariție de mult așteptată a volumelor I-IX a seriei DRH, utilizatorii diplomatarului așteptă să se confrunte cu eventuala confundare a celor două serii, care, până la anul 1350, inevitabil, se vor suprapune.

O deficiență serioasă a volumelor seriei Anjou-kori oklevéltár este lipsa indicelui de materii, ceea ce îngreunează mult cercetarea. Desigur, sunt incluse toate numele proprii ce apar în documente (regeste), însă editorii seriei nu și-au propus identificarea fiecărui nume de localitate sau nume geografic și de multe ori nu sunt date lămuriri despre localizarea acestora. Indicarea comitatului medieval (eventual și a unității administrative actuale) în care s-a aflat/se află o localitate - chiar și deja dispărută - ar fi însemnat un real ajutor dat cercetătorului de astăzi, care, în cele mai multe cazuri nu este familiarizat cu geografia istorică a întregului regat medieval maghiar.

Editarea exhaustivă a materialului documentar (realizată deocamdată doar pentru o perioadă) va crea o bază sigură pentru dezvoltarea medievalisticii maghiare și reprezintă și un important ajutor dat muncii de editare a izvoarelor documentare din țările vecine Ungariei, care, astfel, vor putea să aibă un corpus întreg al materialului documentar păstrat. La fel va înlesni realizarea unei viziuni de ansamblu asupra instituțiilor statului medieval maghiar și a modului de funcționare a acestora. În așteptarea noilor volume sperăm că această nouă serie va deveni un instrument util și pentru cercetarea medievalistică românească.

W. Kovács András

Ioan Hațegan, *Filippo Scolari. Un condotier italian pe meleaguri dunărene*. Editura Mirton, Timișoara, 1997, 214 p. (Bibliotheca historica et archaeologica banatica, VIII).

Un "bănățenism" marcat stăpânește tot ceea ce Ioan Hațegan a semnat în medievalistica românească. Nu este singurul, nici pentru perioada mai veche, nici pentru cea nouă, unde se regăsește alături de un Costin Feneșan sau Viorel Achim, de exemplu. Diferențele sunt însă substanțiale. Ioan Hațegan are apetență pentru "marea istorie", tradițional politică. Subiectele și realizările sale se înscriu consecvent în această tematică. Personajul pe care îl alege în acest volum, deși nu a fost un bănățean, a activat o bună parte a carierei sale, acolo unde s-ar fi putut redefini ca unul. Acesta este argumentul principal pentru care Filippo Scolari este revendicat și propus ca erou al istoriei românești medievale. Este adevărat, autorul nu aparține categoriei de călători cu orice preț ai istoriei românești exlusive.

Sumarul este subordonat liniei autobiografice, presărat cu capitole cu titluri venite dintr-o istoriografie cu tente romantice. La începutul volumului, într-o prefață, Ioan Hațegan ne introduce în istoria volumului. Sinceritatea sa ne dezvăluie însă că manuscrisul a fost terminat în 1977. Lucrul ne-a determinat imediat să facem o investigație, în urma căreia am constatat cu ușurință că, din bibliografia finală de 214 titluri, cele mai multe lucrări apărute după anul indicat sunt ale autorului însuși, altele sunt sub zece la număr. Am mai observat apoi că un volum fundamental pentru subiect, ca acela al miscelaneului *Ozorai Pipo emlékezete*, apărut la Szekszárd, în 1987, este citat doar în bibliografie, întreg și separat cu unele studii incluse, dar a rămas complet nefolosit în paginile cărții.

După capitolul al VI-lea, cele trei următoare sunt mai speciale, ocupându-se cu o problematică generală, traversând întreaga viață a personajului: lăgăturile italiene și mecenatul cultural, raporturile cu românii, locul lui Scolari în conștiința europeană. Anexele conțin un arbore genealogic, lista funcțiilor și posesiunilor, bibliografia și o suită de ilustrații.

Lectura paginilor dă impresia de text istoric facil, adresat unui cititor din afara cercului de specialiști, în care prezentul istoric domină. Transferarea notelor de la subsol, la sfârșitul capitolelor, ca și restrângerea lor, adesea, la un minim insuficient pentru a înțelege